

נאָאל אלטוח'י

לתרגם ספרות ישראלית, או איך עלינו לקרוא את הורגנו

הכל מברכים על תרגום הספרות הישראלית, ובפועל איש אינו מתרגם דבר. רתיעה היא הנימה ההולמת, שהרי באופן פרדוקסלי, הרעיון לתרגם ספרות ישראלית מתקבל תמיד בברכה מצד האינטלקטואלים, הואיל וזו מהווה צוהר למנטליות של האויב. יחד עם זאת, אפשר לומר כי זוהי ברכה שאין בה נחת. חוסר הנחת הזה מסתנן אל יתר הנימות, משתלט עליהן, והוא המוביל – בסופו של דבר – אל הלא-כלום. המתרגמים אינם מתרגמים, או שהם נבלעים בשיח ההגמוני; הוצאות הספרים אינן מפרסמות, והקורא אינו מכיר.

נתחיל אפוא בבעיה הטכנית, או זאת אשר מתראה ככזו, במעשה התרגום. אחת הבעיות הקשות היא בעיית זכויות היוצרים, שכלל לא עלתה עד השנים האחרונות, כאשר הוצאות ספרים מצריות וערביות רבות החלו לכבד אותן. הבעיה היא שהמגע הישיר עם הוצאות ספרים ישראליות נחשב למעשה של נורמליזציה, ובכלל זאת אפילו הבקשה מן המו"ל הישראלי לוותר על זכויותיו. בהתאם לתפישה הזאת, כל תרגום מעברית הופך למהלך של נורמליזציה, אלא אם הוא מתקיים דרך פיראטיות ביחס לזכויות אלה. כתוצאה מכך, הוצאות ספרים מסוימות, כמו אלמרכז אלקומי ללתרג'מה (המרכז הלאומי לתרגום) או דאר אלשרוק המצריות, בוחרות להימנע מתרגום [של ספרות ישראלית]. דרך לעקוף בעיה זאת היא התרגום משפות ביניים, שפעמים רבות אינו מניב תוצאות טובות. בהתאם, כאשר עלתה הסוגיה של תרגום ספרות עברית בשנה שעברה, במסגרת המירוץ של שר התרבות [פארוק חסני – המתרגם] לראשות אונסק"ו, הוצע בדיוק הפתרון הזה, של תרגום דרך שפות ביניים ובאמצעות הוצאות ספרים אירופיות, כדי להימנע מבעיית ה'נורמליזציה'. על כך התלונן המתרגם חסין סראג', שתרגם לערבית את ספרו של הסופר הישראלי אלי עמיר יסמין, שיצא לאור בהוצאת ספרים מצרית בשם 'אבן לקמאן'. אתר אלערכיה ציטט את דברי סראג', לפיהם "התנגד למה שתיאר כשיטה ה'מאגפת', שמשרד התרבות

המצרי מאמץ ביחס לתרגום ספרים ישראליים, בהתייחסו לכך שהמשרד הסכים לתרגם ספרים מסוג זה, אבל דרך שפה אחרת, שפת 'ביניים' כמו צרפתית או אנגלית. לפי העקרונות הבסיסיים ביותר של מלאכת התרגום המקובלים על הציבור המשכיל, התרגום משפת המקור של היצירה, 'שפת האם', פוגם בעצם היצירה, וביצירה הספרותית בפרט, ותרגום דרך שפת ביניים לא כל שכן. מכך עולה בבירור כי השיטה שנוקט משרד התרבות המצרי ביחס לסוגיית התרגום מן הספרות העברית אינה הולמת.¹ "מה שמעניין הוא שסראג – בסיבוך חדש שנוסף לתפישת הנורמליזציה – ביקר לעדותו בישראל עשרים וחמש פעמים, אך אינו רואה בביקוריו משום 'נורמליזציה'. באותה כתבה הוא אומר שהוא "קנאי ביחס לאי-נורמליזציה [של היחסים עם ישראל]. הביקורים התקיימו במסגרת עבודה מקצועית. מישהו עלול לומר כי יש החלטות של לשכת העיתונאים המצרית האוסרות על נורמליזציה מקצועית, אישית ואיגודית עם המדינה העברית, אך אני סבור כי הכוונה באיסור על נורמליזציה מקצועית היא לא להיות שליח של עיתון ישראלי, או לכתוב בעבורו".



יש בעיה נוספת, הנעוצה בעצם בחירת החומר המתורגם. התרגומים המקובלים מעברית הם בעלי אופי פוליטי או הגותי-פוליטי. משיקולים מסחריים או משיקולים עקרוניים, מו"לים רבים מסרבים לתרגם ספרים מתחומים אחרים, או לכל הפחות נרתעים מכך, ומעלים שאלות שאינן מועלות בפני מתרגמים מלשונות אחרות, כמו למשל: "מה התועלת בתרגום טקסט ספרותי ישראלי?" או: "מדוע אתם מתעלמים – אתם המתלהבים – מן הממד הפוליטי של התרגום?" או: "אנחנו רוצים תרגום תוך זהירות מנפילה בפח הנורמליזציה". תמיד יש ייצוג של שני צדי המחלוקת (הנרתעים מן התרגום והמתלהבים ממנו) בשני אגפים: האגף הראשון רואה בתרגום הפצה של ספרות האויב; ואילו האגף השני סבור שהתרגום חוצה גבולות, אזרחויות ומאבקים פוליטיים. בין שני האגפים הללו נופלים אלה שסבורים שיש ערך תודעתי לספרות, לכל ספרות, אפילו זו ספרות של 'אסתטיקה טהורה', ובדיוק בשל כך תרגום של ספרות ישראלית הוא מעשה חשוב, ובה בעת מעשה שיש לו היבט פוליטי בולט. במלים אחרות, יש כאן התעלמות מן התרגום כמעשה של התודעות, ועימות?? בין תפישת התרגום כמעשה של 'הפצת' הספרות של האויב הישראלי, לבין תפישתו כמעשה של

1 התפרסם ב- <http://www.alarabiya.net/articles/2010/02/28/101757.html> (המתרגם).

'להיטות' אחר הספרות של השכן הישראלי.

בשלב הבא, אחרי שמלאכת התרגום הסתיימה, מתעוררת הבעיה הגדולה ביותר, והיא קיומו של שיח גובר והולך בעולם הערבי הנרתע מתרגום של ספרות עברית. אני רוצה להתמקד כאן במקרה של תרגום הרומן **סיפור על אהבה וחושך** מאת עמוס עוז, שהתפרסם בהוצאת דאר אלג'מל בתרגומו של ג'מיל ע'נאים. בזמנו הקדיש עיתון אלאח'באר הלבנוני תיק שלם למעשה התרגום, ולעוז באופן כללי. בפתח התיק אמר העיתונאי פייר אבי־צעב – ומעניין לעקוב איך נימת דבריו משתנה מברכה ועד הפחדה: "בתיק שלנו כאן אין שום שאיפה להאשים בבגידה או בכפירה. זהו ניסיון להבהיר כמה מן השאלות הבסיסיות, ולזמן קריאה שלווה, מחשבה ודיון, תוך הבעת כבוד למו"ל המצטיין באיכות פרסומיו, שלא אחת קראו תגר על הטאבו המחשבתי והחברתי. אשר להפרת הוודאיות הלאומיות – זו כבר סוגיה אחרת: האם עלינו להפסיק לראות בישראל אויב ולקרוא מחדש את ההיסטוריה שלנו דרך הפריזמה של הנרטיב הציוני?"

זוהי אותה הנימה של "אנו מעודדים את הכרת הספרות הזאת, אבל גורו לכם מלעבור את הגבול". עניין זה מעלה כמה שאלות: מה הקשר בין הפרת הוודאיות הלאומיות לתרגום הספרות העברית, וקל וחומר השאלה העקרונית על מהותן של ודאיות לאומיות אלה, ומי שבידו הכוח לקבוע אותן.

עבאס ביצ'ון פרסם בעיתון אלספיר את מאמרו השבועי על הרומן, ובו ציין כי התרגום מעברית אינו מעשה חדש לכשעצמו. הוא מתח ביקורת על הרומן ועל מחברו, עמוס עוז, מה שהביא את אבי־צעב לשבח את מאמרו בעיתון אלאח'באר הלבנוני, באומרו: "עבאס מציין בדרכו כי **סיפור על אהבה וחושך** אינו סתם רומן ישראלי, אלא הנרטיב הציוני הרשמי לקיומה של ישראל, נרטיב שמתבסס בדיוק על הרג האחר, דרך ביטולו של הפלסטיני ומחיקת זכרו, קיומו וההיסטוריה שלו. השאלה היא אפוא איך עלינו לתרגם את הורגנו? איך עלינו לקרוא אותו, כאן ועכשיו?"

בין אם השאלה "איך עלינו לתרגם את הורגנו" היא שאלה אמיתית או רטורית, תיאור מושא התרגום כ"הורגנו", וייחוסו אלינו הדוברים, ממקם מראש את המסגרת שבתוכה מתקיים התרגום. יוצא מכך שעלינו להתייחס אל מושא זה – דרך התרגום – כאל רוצחנו, ולא כאדם שיש לו רחשי לב והשקפות שלעתיים אינן קשורות אלינו, ואל "הריגתנו". לא להכירו מוטל עלינו, אלא לראות את עצמנו ואת פעולת הריגתנו דרכו.

המשורר והעיתונאי נג'ואן דרויש כותב באותו תיק כי הסוגיה המתעוררת כעת, של תרגום עמוס עוז וסופרים ציונים אחרים לערבית, יש בה זיוף בכמה

רמות. הוא מתייחס ליוזמתו של פארוק חסני לתרגם ספרות ישראלית במסגרת התמודדותו על ראשות אונסק"ו, ומוסיף: "מטבע הדברים, פארוק חסני הפסיד במהלך הבחירות לאונסק"ו. הסיפור של עוז והאחרים הפך לקלף שצדדים אחרים יכולים לשלוף אותו, לעתים מתוך בורות, ולעתים מתוך אינטרסים וכוונות נסתרות אפלות". אם כן, בורות וכוונות נסתרות ואפלות הם שני הגורמים היחידים שמביאים לתרגום "הסופרים הציוניים", ולא ייתכן שיהיה ממד תודעתי כלשהו לתרגום.

דרויש מוסיף עוד משפט מפתח: "מטבע הדברים, סיפורו של פארוק חסני ופרסום הרומן החדש הוא הזדמנות הולמת לעורר את אהבתם של כמה 'ליברלים' ערבים ל'שמאל' ישראלי שלמעשה איננו קיים".

אני סבור שהבעיה המרכזית בדברים הללו היא הצגת התרגום כסוג של קבלה אוהדת ותעמולה, שאם לא כן, איזה סיבה יש להזכיר את "אהבתם של כמה 'ליברלים' ערבים ל'שמאל' ישראלי שלמעשה איננו קיים"? יש כאן התעלמות מן התרגום כמעשה של התוודעות, או כניסיון להתוודע; יש כאן התעלמות מן הקריאה כמעשה של ביקורת, או כניסיון לביקורת. איש לא ינזוף בנו אם נתרגם את היידגר כיוון שהיה נאצי, ואיש לא יאשים אותנו בתעמולה למען הנאציזם, כשם שאיש לא יאשים אותנו בנאציזם אם יתורגם הספר מיין קאמפף של היטלר. אני סבור כי עצם הצגת התרגום כפעולה של תעמולה למען ספרות, ולא של התוודעות אליה, היא ההתחלה המוטעית, שממנה צומחת הרתיעה מספרות זאת.

לדעתי, נג'ואן דרויש צודק כמובן בדברים מסוימים. הוא אינו מתבסס על לא-כלום. כמה מהעורגים והמשתוקקים לתרגומה של הספרות העברית – וזהו סיפור אישי – נופלים לאותו בלכול. מזה שנה וחצי אני נתקל ברבים המתלהבים מטקסטים שקראו מן הספרות הישראלית, והדגש הוא תמיד אחד: "זה טקסט אנושי להפליא", לא טקסט טוב, או מסובך, או גרוע, או שטחי. הטקסט הוא תמיד אנושי, כאילו בתיאור זה הודפים מן הישראלי האשמה מוקדמת, האשמה באי-אנושיות. בהתאם לכך, אחת ההאשמות המופנות נגד תרגומה של ספרות זאת היא "האנשת האויב", כאילו אויבנו אינו יכול להיות אויבנו אלא אם יישלל ממנו הצביון האנושי, או כאילו הסכסוך הערבי-ישראלי הוא סכסוך בין כוחות על-טבעיים, ולא סכסוך בעל שורשים חומריים ושלוחות במציאות.

העדרה של ראייה ביקורתית כאן מורה על דברים עמוקים יותר, על כך שאפילו אלה המקדמים בברכה את תרגום הספרות הישראלית לא נחלצו מתסביך של אשמה מוקדמת בעודם קוראים ספרות זאת. כתוצאה מכך, קשה להוציא

דברים חשובים מן הספרות הזאת, כיוון שהעניין מיותר בין אלה שמעוניינים ללמד קטגוריה על הספרות הישראלית לבין אלה החפצים ללמד עליה סגוריה, וכיוון שהוא טרם הגיע לפתחם של אלה שרוצים להתוודע לספרות הזאת ולבקר אותה בהתבסס על הכרתה. זה מסבך את הבעיה עוד יותר.

מאמרו של עבדו ואזן בעיתון **אלחיאת**, על אותו רומן ואותו מספר, היה מורכב יותר, לדעתי, בשל ריבוי הנימות שבו, אך גם הוא לא חמק מאותה טעות קטלנית, של התעלמות מן הממד התודעתי של הספרות. ואזן כתב: "קראתי את עמוס עוז בתרגומיו לצרפתית, אהבתי את הרומנים שלו ואמשיך לקרוא כל דבר חדש שלו, לא מתוך שאיפה להתוודע לספרות האויב, אלא מתוך הנאה ואהדה".

אחרי פיסקה מברכת זאת, שהוקדשה לספרות ותיארה אותה כ"הנאה", ולא שום דבר אחר, כתב ואזן על עוז עצמו: "עמוס עוז אינו יכול אלא להיות איש-שמאל. הוא השתתף בהקמת תנועת 'שלום עכשיו' הישראלית, וביצירת סיסמאות השלום שלה. פעם אחר פעם הוא קרא להקמת שתי מדינות וגינה הרג של ילדים, פלסטינים וישראלים. ידועים גינוייו התמידיים לפעולות הצבאיות של ישראל נגד הפלסטינים והלבנונים, אך במלחמת יולי 2006 הוא תקף את חזבאללה ותיאר את הארגון כמי שהתקיף את הערים והיישובים הישראליים, כפי שכתב במאמר שהתפרסם בעיתון **ל'אקספרס** הצרפתי ערב המלחמה הנפשעת נגד לבנון. זכור לי מאמר שלו שהתפרסם בעיתון **אלשרק אלאוסט** בשנת 2002, תחת הכותרת "כל ההרג הזה אינו הכרחי", ובו, למיטב זיכרוני, הוא הביע את רצונו שרוחותיהם של הילדים ההרוגים הפלסטינים והישראלים ידירו שינה מעיניהם של שרון וערפאת. מטבע הדברים לא נעלם מעיניו, המצויות בפוליטיקה, כי שרון היה פושע גדול, וכי לערפאת היתה זכות לגיטימית להגן על אדמתו הגזולה. עצימת העיניים, או ההתעלמות הזאת, מזכירה את מה שמכונה 'שקר השמאל הישראלי' אשר השביע אותנו 'בכי' על ה'קורבנות' וה'הריסות'. חלק מאנשי השמאל הישראלים השתתפו במלחמת 1948 ובמלחמת 1967, ובאלה שבאו בעקבותיהן... הם 'שמאלנים אבל...' כמו שאומרים. האבלי' הזה החל ללוות את תואר השמאל הישראלי כאילו הוא חלק ממנו".

כלומר, למרות הכרזתו של ואזן כי הוא קורא ספרות לשם ההנאה בלבד, ולא לשם התוודעות, הוא נאלץ לדבר על פוליטיקה, וזאת בשתי שגיאות חמורות, לדעתי: הראשנה היא העיסוק בפוליטיקה דרך עמדות הסופר ולא דרך הספרות שלו, כאילו עלידי כך הוא שב ומאשר כי אין לספרות כל ערך תודעתי, ובנוסף הוא מתמקד באופן בלעדי בעמדות הפוליטיות של עוז בכל הנוגע ליחסה של

ישראל לערבים, ובכך מתעלם מן ההשקפה הפוליטית שלו בנקודות אחרות: מן התמיכה המוחלטת של עוז בחילונות, למשל; מן הבוז שלו ליהודים דתיים; מתמיכתו בתרבות המערבית של ישראל ושלילתו את התרבות של היהודים המזרחיים. לכך יש להוסיף, כמובן, את תפישתו את הערבים בהקשר אוריינטליסטי צרוף, כרוצחים, אנסים או אובייקטים של מיניות פרועה. בו בזמן נדמה כי המשורר יוסף אלבזי משתייך למחנה המתנגד להרשעת הספרות הישראלית. בעיתון אלמסתקבל הוא מגן על הרומן שאותו הוא קנה מיד, באומרו: "הקריאה בו תעזור לי לשכוח את האיסור על עישון במטוס. את פני הוויכוח האווילי סביב ה'נורמליזציה' ופרסום הרומן בשפה הערבית על-ידי דאר אלג'מל בבירות קידמה ביקורת נמהרת של הרומן והסופר שלא הגיעה לדרגה של 'קריאה', שהרי מה פשר הדבר, להאשים את עוז בכך שהוא ישראלי!".

אלבזי נותן דעתו בפסקה זו לכך שהוויכוח סביב תרגומה של ספרות ישראלית מתמקד – שלא בצדק – במשבצת של ה'נורמליזציה' או העדרה, אך התלהבותו מסיחה את דעתו מכך שהוויכוח אינו מכוון נגד עוז כיוון שהוא 'ישראלי', אלא כיוון שהוא 'הקול הישראלי', או לפי ניסוחו של אבי-צעב, השאול מדברי ביצ'ון, הרומן "אינו סתם רומן ישראלי, אלא הנרטיב הציוני הרשמי לקיומה של ישראל". זאת הנקודה החזקה ביותר מבין הטענות שהעלה המחנה של המתנגדים לרומן, והיא המובילה – לפי הגיונם שלהם – לחוסר ההתלהבות מתרגומו. יתר על כן, אמירתו של אלבזי מניחה כי הרומן של עוז נושא אופי כזה כיוון שכותבו ישראלי, מה שגורם לו להתעלם מיצירות ספרותיות שכתבו ישראלים ואשר אינן משתתפות בכינונו של הדימוי הרשמי של ישראל, המדינה המערבית הלבנה, החילונית, המתבססת על הקיבוץ השיתופי, כמו היצירות של השמאל הרדיקלי, או יצירות של יהודים ממוצא מזרחי, או יצירות של יהודים דתיים (חרדים). את כל היצירות האלה כתבו יהודים ישראלים, אך הן עומדות בניגוד לרומן של עוז, ומציגות – במתכוון או שלא במתכוון – דימוי אחר, אפל יותר, של ישראל הדתית, האידיאולוגית, כהת הפנים.



ייתכן כי הבעיה החמורה ביותר שנוגעת לתרגום הספרות הישראלית היא העובדה שהתרגום מתקיים לא אחת תחת הסיסמה "דע את אויבך". סיסמה זו עושה שירות גדול לתרגום הספרות הישראלית, ואפשר לומר שזו הסיסמה היחידה שהשיגה לגיטימציה לתרגומה של ספרות זאת. יחד עם זאת, העבודה

תחת סיסמה זו בלבד הפכה לגורם המקשה על התרגום ודוחף אותו בכיוון אחד: תרגום של חומר פוליטי, צבאי, והיסטורי (הקשור אך ורק לנכבה ולפשעים הישראליים נגד הערבים), והוא מגביל את התרגום: לעולם לא תכיר את אויבך כל עוד אינך מכיר את כל צדדיו, הספרותיים כמו גם הפוליטיים; החברתיים כמו גם הצבאיים. לכך יש להוסיף כי לא תוכל לדעת שהוא 'אויבך' באמת כל עוד אינך קורא אותו, וכאמור צריך לקרוא אותו במובן הרחב ביותר: לשמוע את קולו, לראות אותו, להקשיב להתגוננותו ולהקשיב למתקפותיו.

מערכת גיא רוזן-גלבע